

ПРАВОВІ ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННОГО ПОХОДЖЕННЯ

ЦЮРА Оксана Василівна - аспірант Інституту держави і права - ім. В.М.Корецького НАН України, провідний спеціаліст Департаменту цивільного, фінансового законодавства та законодавства з питань земельних відносин Міністерства юстиції України

УДК **637:331+338,432:34**

В статті досліджується стан розвитку законодавства та правового регулювання процесів реалізації (сбьта) сільськогосподарської продукції тваринного походження на продовольственому ринку України, основною задачею якого є забезпечення продовольственої безпеки країни.

Ключові слова: аграрний ринок, реалізація (збут) сільськогосподарської продукції, ринкова інфраструктура, аграрно-правові договори

Важливою складовою аграрної політики в Україні на сучасному етапі є створення ринку сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, тобто забезпечення населення країни повноцінними продуктами харчування.

Із самого початку проведення ринкових реформ в Україні, що розпочалися з початком трансформаційних процесів на початку дев'яностих років минулого століття, держава взяла помилковий курс на державне регулювання ринку сільськогосподарської продукції тваринного походження переважно неринковими методами. Це означає, що замість оптимального поєднання саморегулювальних можливостей ринку з необхідним державним втручанням в ринковий процес держава застосовувала переважно тільки адміністративно-вольові методи впливу на аграрний ринок.

Існує й інша крайність. Так, деякі вчені-економісти вважають, що сільське господарство природно перейде до ринку на основі вільного встановлення цін на продукцію власного виробництва.

Світовий досвід доводить інше: ринкові механізми недостатні для ефективного функціонування агрокомплексу, який потребує протекціонізму, захисту від мінливості та стихій ринку. Без цього сільське господарство не може обійтися через фактичну нерівність у взаєминах із промисловими, фінансовими та торгівельними партнерами.

Як наслідок, існуюча інституціональна система може вважатися кризовою, а механізми регулювання ринку ситуативно-ефективними і недієздатними. Ринки сільськогосподарської продукції тваринного походження залишаються неорганізованими, нерегульованими, на них діють неефективні маркетингові канали збуту продукції, особливо для господарств населення, а ті, у більшості монополізовані посередниками, а головне – відсутній економічний інтерес ринкових агентів.

Так, у Польщі та інших східноєвропейських державах перед тим, як зруйнувати господарські зв'язки, що склалися між виробниками та споживачами, в усіх великих містах, де формується основний попит на продовольство, було створено продовольчі оптові ринки, через які розподіляються товарні потоки не лише в межах країни, але й на експорт. Будівництво цих ринків було визнано одним із пріоритетних завдань аграрної політики Польщі.

Відсутність єдиних «правил гри» на продовольчому ринку України, особливо, що стосується посередницьких структур, конкуренція, розпорошеність, недостатня купі-

вельна спроможність населення створюють суттєві проблеми у сфері просування власновиробленої сільськогосподарської продукції до кінцевих споживачів. Займатися виробництвом сільськогосподарської продукції тваринного походження в Україні стає все менш вигідно і господарюючі суб'єкти та господарства населення поступово від нього відмовляються, ставлячи країну в залежність від імпорту.

Угода з СОТ змушує Україну імпортувати європейські м'ясні продукти. Останні, звичайно, дешевші за вітчизняні, тож збивають ціну на українському ринку, змушуючи вітчизняних виробників працювати в збиток.

Таке становище вітчизняного тваринництва не викликає сумнівів стосовно необхідності кардинальної зміни регуляторної політики держави у сфері державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку.

Збут сільськогосподарської продукції науковцями розглядається як ланка, що поєднує виробництво і ринок, та система дій і інструментів, скерованих на досягнення ринкових цілей підприємства в процесі просування продукції до споживача.

Теоретико-методичні основи та практичні розробки щодо формування й розвитку ринку аграрно-продовольчої продукції знайшли своє відображення у дослідженнях багатьох науковців: В.Г. Андрійчука, - П. Березівського, В.І. Бойка, В.І. Власова, С. Васильчак, В. Губського, М. Ільчука, М. Калінчика, І.Г. Кириленка, М.Ю. Коденської, - Ю.Я. Лузана, І.І. Лукінова, В. Я. Месель-Веселяка, М. Пархомця, П.Т. Саблука, В.К. Савчука, Г. Черевка, М. Янків та інших авторів. Ця проблема тісно пов'язана з маркетинговою та логістичною діяльністю підприємств, ці аспекти висвітлюються в працях А. Андрушка, П. Гайдуцького, Т. Дудара, - Є. Крикавського, В. Липчука, Т. Мостенської, С. Поперечного, О.М. Шпичака інших вітчизняних економістів. Відзначаючи вагомість внеску цих вчених у дослідження зазначеної проблеми, зауважимо, що існують питання, пов'язані з системою реалізації сільськогосподарської продукції, які потребують подальшого опрацювання.

Наукове визначення поняття аграрного ринку надає професор В. І. Семчик. На його думку, аграрний ринок – це сфера товарного обміну, який (у межах, врегульованих законодавством про аграрні ринки) здійснюється між продавцями і покупцями (юридичні і фізичні особи, територіальні громади і держава) як товарообмін, що виникає на підставі попиту і пропозиції за результатами аграрного товаровиробництва, у встановлених місцях і формах шляхом укладення і виконання договорів купівлі-продажу, інших цивільно-правових правочинів на добровільно узгоджених умовах і цінах та за волевиявленням продавців і покупців.

Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року визначив, що аграрний ринок – сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції [1].

Аграрний ринок включає біржовий ринок сільськогосподарської продукції, оптові ринки сільськогосподарської продукції (іноді у поєднанні з регіональними аграрно-маркетинговими центрами), оптово-роздрібні ринки сільськогосподарської продукції, аукціони, фірмові магазини сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарські виставки та ярмарки тощо. Допоміжними елементами інфраструктури аграрного ринку є; транспорт, складське господарство, зв'язок, системи цінового моніторингу, стандартизації, сертифікації, страхування тощо.

Український біржовий ринок сільськогосподарської продукції пройшов нелегкий шлях становлення, що характеризувався періодичними сплесками біржової активності та недосконалістю нормативно-правової бази.

Створенню мережі регіональних товарних бірж, через які повинна реалізовуватися сільськогосподарська продукція, сприяло введення в дію постанов Кабінету Міністрів України «Про прискорення організації біржового ринку сільськогосподарської продукції» від 17 листопада 1995 р. № 916, «Про Концепцію розвитку біржового ринку сільськогосподарської продукції» від 5 серпня 1997 р. № 848; «Про активізацію діяльності

біржового ринку продукції агропромислового комплексу та необхідних для його матеріально-технічних ресурсів» від 19 жовтня 1999 р. № 1928; «Про Аграрний фонд» від 6 липня 2005 р. № 543; Указів Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» від 6 червня 2000 р. № 767/2000; «Про заходи щодо розвитку продовольчого ринку та сприяння експорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів» від 7 серпня 2001 р. № 601, «Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку» від 8 серпня 2002 р. № 694/2002, «Про додаткові заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку» від 19 травня 2003 р. - № 415 та «Про заходи щодо розвитку аграрного ринку» від 30 серпня 2004 р. № 1021.

І все ж біржова торгівля так і не зайняла домінуючого положення у структурі об'єктів ринкової інфраструктури.

Оптові ринки сільськогосподарської продукції діють на підставі Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» від 25 червня 2009 р. та Концепції Державної цільової програми створення оптових ринків сільськогосподарської продукції, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2008 р. № 1447-р.

Аукціони живої худоби та птиці є однією з ефективних форм оптової торгівлі, яка дає змогу забезпечувати максимальну відкритість процесу встановлення об'єктивних ринкових цін. Наказом Мінагрополітики від 13 серпня 2002 р. № 653/6941 затверджено Положення про організацію та проведення аукціонів живої худоби та птиці, яке регламентує порядок організації та проведення аукціонів живої худоби (племінної, не племінної продуктивної) та птиці.

Аукціон є популярною формою збуту худоби, особливо в США та Канаді. В Україні навпаки відбувається зменшення чисельності проведення аукціонів живої худоби та птиці, проте зростає чисельність ярмарків-виставок сільськогосподарських тварин. На нашу думку, це викликано відсутністю бажаючих брати участь у торгах-аукціонах, оскільки ринковий збір з учасників аукціонів живої худоби становить близько 9% від вартості укладеної

угоди. Крім того, досить дорогавартісними є послуги по догляду за тваринами на місці проведення аукціонів.

Агроторгові дома порівняно з аграрними біржами є допоміжною, ефективнішою формою надання невеликим сільськогосподарським підприємствам послуг із реалізації сільськогосподарської продукції. В Україні створено значну кількість агроторгових домів у формі господарських товариств, які почасти діють у формі обслуговуючих кооперативів.

Зазначимо, що ринкова інфраструктура в Україні має лише первинні ознаки цивілізованого ринку. Аналіз стану ринкової інфраструктури аграрного сектору показав наступне: відсутні стабільні зв'язки; відносини не ґрунтуються на дієвій контрактній основі, деформована структура попиту внаслідок низької платоспроможності населення; велика роздрібленість комерційної мережі; відсутні професійні гуртові продавці; непрозорі розрахунки; високий ризик комерційних операцій; відсутня достовірна кон'юнктурна інформація про ринки продовольства; домінують неорганізовані місця продажу з примітивною інфраструктурою та антисанітарними умовами; біржі не виконують функцій, зокрема, індикаторів формування цін; велика амплітуда коливання цін; на біржах лише незначну частку аграрної продукції реалізують безпосередньо товаровиробники [2, с. 45].

Ефективність виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників досягається налагодженою системою збуту виробленої ними продукції, правовою формою якої є договір на реалізацію сільськогосподарської продукції – специфічна угода, відповідно до якої виробник зобов'язується на відповідних умовах продати сільськогосподарську продукцію та продукти її переробки, а споживач (замовник) зобов'язується прийняти продукцію та оплатити.

Питання про договори в сільському господарстві є одним зі спірних і проблемних у науці аграрного права, але в будь-якому разі слід мати на увазі, що аграрно-правові договори є предметом саме аграрного права. І в той же час, слід мати на увазі, всі аграрно-правові договори також підпорядковуються загальним правилам цивільного законодавства.

Науковці вважають, що у законодавстві до цього часу ще не повно відображена специфіка сільськогосподарських договорів. Професор А. М. Статівка дослідив правову природу аграрно-правових договорів і запропонував власну їх класифікацію.

Л.О. Панькова, О.М. Батигіна у дисертаційних дослідженнях аналізують нормативні акти, покликані врегулювати відносини у сфері оптового ринку сільськогосподарської продукції, і доходять до висновку про наявність низки проблем його правового регулювання. Розглядаються види договорів, що використовуються на оптовому ринку. Автори пропонують зосередитись на визначенні організаційно-правової форми та форми власності оптового ринку, удосконаленні відповідного законодавства, щоб врахувати інтереси аграрних товаровиробників [3, с.8].

Система договорів на реалізацію сільськогосподарської продукції, у т.ч. тваринного походження (як різновиду зобов'язань купівлі-продажу) включає: договір контрактації сільськогосподарської продукції, договір купівлі-продажу сільськогосподарської продукції, договір поставки (ст.ст. 265-271 ГК України), договір міни (ст.ст. 715-716 ЦК України та п. 293 ГК України), договір комісії.

З 1 січня 2004 р. набрали чинності ЦК та ГК України. Обидва кодекси містять положення про регулювання відносин із закупівлі сільськогосподарської продукції на умовах договору контрактації.

За ЦК, договір контрактації є різновидом купівлі-продажу (ст. 713 гл. 54 ЦК). Договір контрактації належить до тих договорів, що опосередковують перехід права власності (право повного господарського відання) від виробника сільськогосподарської продукції до держави в особі заготівельної (закупівельної) організації. Специфіка договору контрактації полягає в тому, що він є замовленням держави сільськогосподарському виробнику на відповідну продукцію.

З часу подолання кризових явищ у тваринництві поширилися бартерні (товарообмінні) операції. Відповідно до ст. 715 ЦК за договором міни (бартеру) кожна зі сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший. Нині уряд намагається скоротити обсяг товаро-

обмінних операцій (міни) через те, що вони позбавляють товаровиробників обігових коштів.

Аграрні товаровиробники мають право на договірній основі реалізувати продукцію за державним контрактом, за спотовими, форвардними, ф'ючерсними контрактами, за опціонами, через біржу, торговий дім і т. ін.

Стаття 183 ГК України визначає особливості укладання господарських договорів за державним замовленням. Державне замовлення є засобом державного регулювання економіки шляхом формування на контрактній (договірній) основі складу та обсягів товарів, робіт і послуг, необхідних для забезпечення пріоритетних державних потреб, розміщення державних контрактів на їх поставку (закупівлю) серед підприємств, організацій та інших суб'єктів господарської діяльності України всіх форм власності.

Особливим правовим інструментом господарської діяльності сільськогосподарських підприємств і об'єднань є державний контракт. Правові питання, пов'язані з цим, регулює Закон України «Про поставки продукції для державних потреб» та інші підзаконні акти.

Незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів різної юридичної сили, у них не наведено чіткої дефініції поняття «закупівлі сільськогосподарської продукції для державних потреб», цього не зроблено і в ГК України та ЦК України. Вказана прогалина у законодавстві є причиною неузгодженості положень законодавчих актів з питань закупівлі сільськогосподарської продукції для державних потреб, що ускладнює процедуру закупівлі на практиці [4, с. 158].

Торгівля за форвардними контрактами проводиться при поставці стандартного товару в майбутньому (через один, три, шість чи дев'ять місяців) з оплатою протягом двох днів після укладення угоди. Такі контракти широко застосовуються в США і є вигідною формою торгівлі худобою.

Наведені вище форми реалізації продукції аграрними товаровиробниками є законними способами здійснення ними своїх правомочностей щодо вільного розпорядження своєю власністю – сільськогосподарською продукцією та сировиною, у тому числі пере-

робленою продукцією як власного виробництва, так і придбаною в інших аграрних товаровиробників на законних підставах.

З переходом сільськогосподарського виробництва на ринкові основи, пов'язані з приватизацією закупівельних, переробних і торговельних підприємств, відбулися суттєві зміни в структурі каналів реалізації сільськогосподарської продукції тваринного походження. Це значною мірою порушило традиційні зв'язки сільськогосподарських підприємств з суб'єктами ринку й зумовило необхідність пошуку ними нових партнерів. На відміну від сільгоспвиробників України агровиробники розвинених країн мають змогу обирати різноманітні канали розподілу сільськогосподарської продукції тваринного походження завдяки сформованості збутової інфраструктури; встановленню чітких «правил гри», регламентованих законодавством; інформаційній відкритості ринку [5, с. 150].

В Україні актуальною залишається проблема збуту сільськогосподарської продукції тваринного походження, у т. ч. і через радикальне скорочення виробництва яловичини і телятини. У жодному регіоні України виробництво м'яса ВРХ не є рентабельним. Згідно зі статистичними даними виробництво яловичини і телятини більше ніж на $\frac{3}{4}$ сконцентровано у сільських господарствах населення [6, с. 334].

Сталий розвиток скотарства, однієї з провідних галузей тваринництва, в умовах ринку має формуватися на основі попиту і пропозиції, цінового механізму, виробничої і цінової рівноваги та конкуренції у реальній практиці господарювання при врахуванні основних чинників, які зумовлюють занепад і збитковість галузі тваринництва. Таким чинником «збитковості» стало прийняття нового Податкового кодексу України, який зобов'язав заготівельників худоби перераховувати значні кошти (податки) до спеціального фонду Державного бюджету за заготовку ними домашніх тварин і птиці. Як наслідок, закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію тваринного походження, яка виробляється господарствами населення, були знижені на 20%. Це спричинило відповідне зростання собівартості сільськогосподарського виробництва продукції тваринного походження,

відповідно попит на м'ясо на внутрішньому ринку знизився. Сільгоспвиробники знову почали вирізати поголів'я худоби.

Для переважної більшості сільського населення України основним, а в багатьох випадках і єдиним джерелом надходження коштів є виробництво і реалізація власновиробленої сільськогосподарської продукції тваринного походження, а саме молока, м'яса та вовни. У зв'язку з відсутністю на місцях налагоджених заготівельних пунктів та пунктів здачі продукції велику кількість молока населення витрачає на годівлю домашньої худоби.

Враховуючи вищевикладене, перспективним напрямком у сфері сільськогосподарського виробництва продукції тваринного як господарюючими суб'єктами, так і селянськими господарствами є створення сільськогосподарських виробничих, обслуговуючих та переробних кооперативів. Проте кооперація знаходиться на початковій стадії розвитку. У той же час активно розвиваються інтегровані агропромислові об'єднання, а їх частка у загальних обсягах виробництва певних видів сільськогосподарської продукції на національному рівні постійно зростає.

Досвід багатьох країн світу свідчить, що 80% успіху в перехідний період економіки залежить від законодавчого забезпечення функціонування кожного окремого виду продуктового ринку. Недосконалість нормативно-правової бази в питанні організації ефективно діючої інфраструктури аграрного ринку України призвела до появи численних посередницьких структур між сільськогосподарськими виробниками і кінцевими споживачами, які «паразитують» як на виробниках, так і на споживачах за рахунок у першому випадку – невиправданого заниження закупівельних цін, а в другому – надмірного їх завищення (реалізаційна ціна в 2-3 рази перевищує закупівельну ціну худоби) [7].

Не випадково проблема ціноутворення виступає однією з центральних у маркетинговій діяльності кожного суб'єкта ринку та визначальною умовою формування попиту та пропозиції [8, с. 95].

У жодній із розвинутих країн не відмовились від закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, в яких враховується

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується стан розвитку законодавства та правового регулювання процесів реалізації (збуту) сільськогосподарської продукції тваринного походження на продовольчому ринку України, основним завданням якого є забезпечення продовольчої безпеки країни.

певний рівень витрат сільськогосподарського товаровиробника. Природа гарантованих цін, особливості регулювання економічної «поведінки» держави як безпосереднього агента закупівельної монополії з її прихильністю до постачальників «організованого» сільськогосподарського ринку – це та організаційно-правова база, на якій здійснюється сучасне державне регулювання сільськогосподарських ринків у країнах Західної Європи і підтримка цін на продукцію сільськогосподарства, у т.ч. з державного бюджету, а також і з інших «непрямих» джерел [9, с.309].

На часі впровадження сучасної концепції регулювання аграрного ринку в цілому, і ринків м'яса зокрема, яка визначить основні ідеї у напрямку забезпечення максимального врахування інтересів учасників ринкового процесу як з економічної, так і правової точок зору; впровадження новітніх принципів, як основи здійснення ефективної регуляторної політики тощо. Подальшу долю ринків м'яса слід розглядати у нерозривному зв'язку зі становленням України як цивілізованої європейської держави. Знову наголошуємо: держава Україна повинна перетворитися на реально діючого суб'єкта, який купує і продає з метою забезпечення сучасного державного регулювання сільськогосподарських ринків, за зразком європейських держав-партнерів, членів ЄС.

В Україні забезпечення результативних процесів відтворення у тваринництві та збуту його продукції ще дуже далеке від рівня та обсягів 1990 року. Це питання залишається відкритим і набуває вагомого значення в контексті інтеграції України до ЄС.

Література

1. Про державну підтримку сільськогосподарства України : закон України від 24 червня 2004 року № 1877-IV // Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

SUMMARY

The article examines the state of the law and regulations of the implementation process (sales) of agricultural animal products in the food market of Ukraine, whose main task is to ensure food security.

2. Стройко Т. В. Розвиток оптових ринків сільськогосподарської продукції як елемент гарантування продовольчої безпеки / - Т. В. Стройко // Економіка АПК. – 2012. – № 12. – С. 43-48.

3. Батигіна О. М. Організаційно-правові питання оптового ринку сільськогосподарської продукції : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. юр. наук за спец. 12.00.06 – «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / О. М. Батигіна. – Х., 2007. – 20 с.

4. Хрипко С. І. Розвиток законодавства України про державні закупівлі сільськогосподарської продукції / С. І. Хрипко // Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних відносин і природокористування в Україні та країнах СНД : міжнародна науково-практична конференція (м. Луцьк, 10-11 вересня 2010 р.) : зб. наук. праць. – Луцьк, 2010. – С. 155-158.

5. Бігуняк А. В. Досвід країн світу у створенні та функціонуванні ефективних каналів збуту худоби й тваринницької продукції / - А. В. Бігуняк // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 147-152.

6. Гладій М.В. Розвиток м'ясопродуктового підкомплексу України / М.В. Гладій// ННЦ «Інститут аграрної економіки» – монографія. – К., 2012. – С. 333.

7. Статистичний збірник «Надходження продукції тваринництва на переробні підприємства за 2012 рік» Державна служба статистики України / за ред. О.М. Прокопенка. – Київ, 2013. – 22 с.

8. Васильчак С. В. Оцінка формування попиту на ринку молочних продуктів / - С. В. Васильчак // Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С. 95-100.

9. Семчик О.О. Навчаючись, навчаю... Вибрані праці. До 85 річчя. – К., Спринт-Сервіс, 2012. – 596с.